

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**Кафедра фізіології, імунології і біохімії
з курсом цивільного захисту та медицини**

**ЛЕКЦІЯ № 4
з курсу «Цивільний захист»**

**на тему: «Правові та організаційні основи
цивільного захисту»**

**Викладач курсу: доцент
Григорова Наталя Володимирівна**

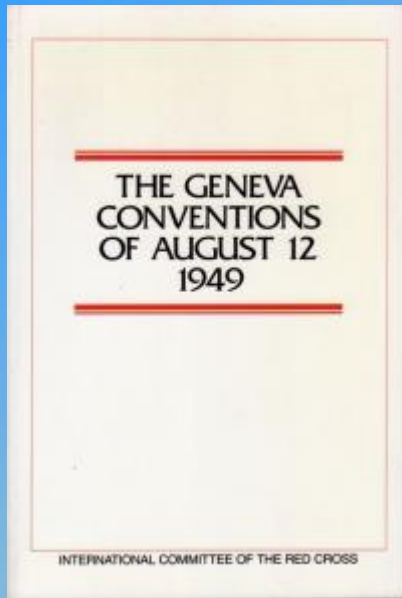
ПЛАН

- 1. Основні положення міжнародного права з питань захисту людей.**
- 2. Планування заходів з питань цивільного захисту.**
- 3. Навчання та підготовка населення до дій в умовах надзвичайних ситуацій.**

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні питання цивільного захисту : навч. посібник / В. А. Дубінін та ін. Миколаїв : НУК, 2020. 464 с.
2. Військова епідеміологія з епідеміологією надзвичайних ситуацій / за ред. М. А. Андрейчина. Тернопіль : Укрмедкнига, 2018. 320 с.
3. Качан С. І., Шелех Ю. Л. Професійна та цивільна безпека. Ч. 2. Цивільний захист об'єктів енергетики. Львів : Новий світ-2000, 2023. 239 с.
4. Ковжого С. О., Тузьків С. А., Карманний Є. В., Зенін А. П. Цивільний захист і охорона праці в галузі. Харків : Вид-во Нац. ун-ту «Юрид. академія України імені Ярослава Мудрого», 2018. 192 с.
5. Кодекс Цивільного захисту України. Київ : Алерта, 2025. 130 с.
6. Левченко О. Г., Землянська О. В., Праховнік Н. А., Зацарний В. В. Безпека життєдіяльності та цивільний захист : підручник. 2-ге вид. Київ : Каравела, 2021. 268 с.
7. Михайлюк В. О., Халмурадов Б. Д. Цивільна безпека. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 158 с.
8. Сонько С. П. Надзвичайні ситуації та цивільний захист населення. Львів : Магнолія 2006, 2024. 232 с.
9. Стеблюк М. І. Цивільна оборона та цивільний захист. 3-те вид., стер. Київ : Знання, 2013. 487 с.
10. Цивільний захист / О. І. Запорожець та ін. Київ : Центр навчальної літератури, 2020. 264 с.

1. Основні положення міжнародного права з питань захисту людей

24 жовтня 1945 р. була заснована Організація Об'єднаних націй (ООН). 10.12.1949 р. ООН прийняла Загальну Декларацію прав людини (Хартію прав людини), яка зобов'язала держави, що підписали її, гарантувати «кожній людині право на життя», а також «право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці».

12 серпня 1949 року були прийняті **4 Женевські Конвенції**, в яких ООН зобов'язала держави, що ведуть війну, дотримуватись норм гуманізму і порядку їх реалізації:

- I. «Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях».
- II. «Про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію у складі збройних сил на морі».
- III. «Про поведінку з військовополоненими».
- IV. «Про захист цивільного населення під час війни».

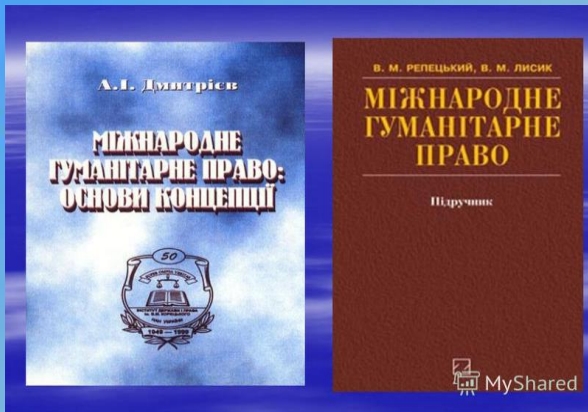

8 червня 1977 р. у Женеві представниками держав на дипломатичній конференції були підписані **Додаткові Протоколи до Женевських Конвенцій 1949 року**. Вимоги цих Протоколів зобов'язані виконуватись:

- а) під час міжнародних збройних конфліктів (Протокол № 1);
- б) під час не міжнародних збройних конфліктів (Протокол № 2).

Вони є основними документами **Міжнародного гуманітарного права** про захист постраждалих у НС та жертв збройних конфліктів.

За основу у Женевських Конвенціях береться принцип поваги до людської особистості та людської гідності. Конвенціями висуваються вимоги: осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також осіб, недієздатних внаслідок хвороби, поранення, взяття у полон чи внаслідок іншої причини, – потрібно поважати, надавати захист від наслідків війни, а також усім, хто потребує, надавати необхідну допомогу чи необхідний догляд. Цей захист поширюється на кожну особу, що постраждала через збройний конфлікт.

Перша та Друга Женевські Конвенції забезпечують захист поранених, хворих, та осіб, які потрапили у корабельну аварію. Всі ці особи повинні користуватися заступництвом та захистом за будь-яких обставин. Забороняється посягати на їхнє життя та завдавати їм будь-якої шкоди, їх повинні підбирати, поводитися з ними гуманно та надавати їм максимально можливий та у найкоротші терміни медичний догляд, якщо цього вимагає їхній стан.

У випадку взяття у полон поранених, хворих чи осіб зі складу збройних сил ворога, які потрапили у корабельну аварію, кожен із противників повинен надавати їм такий догляд, як і власним пораненим.

Жодне тіло померлого не повинно бути віддане землі, морю чи спалене без належного попереднього упізнання та констатування смерті.

Цивільне населення, згідно з цими Конвенціями, повинно ставитися з повагою до поранених, хворих та осіб, які потрапили у корабельну аварію, навіть якщо вони належать до ворожої сторони, а також не повинно допускати актів насильства до них. Цивільним особам дозволяється підбирати та доглядати поранених та хворих без різниці між ними, за що вони не повинні зазнавати ні покарання, ні переслідувань. Навпаки, цим особам належить виказувати підтримку в їхніх діях.

Окрім питань захисту хворих та поранених, Перша і Друга Женевські Конвенції надають особливу увагу питанням захисту медичного та духовного персоналу, обладнання, та споруд, а також персоналу (адміністраторів, водіїв, кухарів, та інших). Потрапивши до рук ворога, особи зі складу духовного чи медичного персоналу повинні мати можливість продовжувати виконання своїх функцій щодо догляду за пораненими та хворими.

Третя Женевська Конвенція визначає статус військовополоненого.

Четверта Женевська Конвенція наголошує на певних елементарних нормах захисту, які стосуються кожної особи, яку зачепить збройний конфлікт, незалежно від її національності чи території, на якій вона проживає. Особливу увагу Четверта Конвенція приділяє цивільним особам (що знаходяться під владою ворога), які поділяють на дві категорії:

- цивільні особи, які знаходяться у країні ворога;
- населення на окупованій території.

Обидві ці категорії за будь-яких обставин мають право на повагу до їхньої особистості, честі, сімейних прав, релігійних переконань, обрядів, звичок та звичаїв. Із ними завжди повинні поводитися гуманно, до них не повинні застосовуватися заходи примусу. Забороняється депортація чи вигнання населення. Усіляке залучення до праці у примусовому порядку обмежується суворими правилами. Так, ні за будь-яких обставин не можна залучати до праці осіб, яким не виповнилося 18 років, а працюючих забороняється примушувати виконувати будь-яку роботу, яка б змушувала їх брати участь у воєнних операціях.

Сторона, яка окупувала, зобов'язана піклуватися про долю дітей, підтримувати санітарні служби та служби гігієни, а також слідкувати за постачанням населенню всього необхідного для життєзабезпечення.

Щодо цивільних осіб, які знаходяться у країні ворога, то вони можуть покинути її, якщо цьому не перешкоджають міркування безпеки. Якщо їхній виїзд не відбувся з певних об'єктивних причин або ж їх просто затримали – ставлення до цих осіб повинно бути таким же, як і до іноземців загалом.

Згідно із **статтею 51 «Захист цивільного населення»** цивільне населення і окремі цивільні особи не повинні бути об'єктами нападу. Забороняється насильство та загроза насильством.

З метою захисту цивільного населення забороняється:

- **напад, не спрямований на конкретні військові об'єкти;**
- **напад із застосуванням засобів (зброї), який не може бути спрямований на конкретні військові об'єкти;**
- **напад на цивільне населення і цивільних осіб з метою репресій;**
- **використовувати присутність чи пересування цивільного населення та окремих цивільних осіб з метою захисту військових об'єктів від нападу.**

Велика увага приділяється питанням захисту цивільних об'єктів. Цьому присвячено третій розділ Протоколу. Всі цивільні об'єкти не повинні бути об'єктами нападу і репресій.

Відносно цивільних об'єктів забороняється:

- **здійснювати будь-які ворожі акції проти історичних пам'яток, творів мистецтва та місць відправлення культу, які є культурною і духовною спадщиною народів;**
- **напади на об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення та використання голоду серед цивільного населення у вигляді методу ведення війни. Це стосується таких об'єктів, як запас продуктів харчування, сільськогосподарські райони, які виробляють продукти харчування, посіви, худоба, споруди для постачання та забезпечення запасів питної води, іригаційних споруд.**

Окремо обговорюється захист природного середовища. Ці питання порушено у **статті 55 «Під час бойових дій необхідно ретельно піклуватися про захист навколишнього середовища від великих та серйозних пошкоджень»**. Заборонено використання методів і засобів ведення війни, які шкодять здоров'ю та виживанню населення.

Крім того необхідно звернути увагу на **статтю 56 «Захист обладнання та споруд, які несуть у собі небезпечні сили»**. Згідно з Протоколом, до них відносяться: греблі, дамби і атомні електростанції. Вони не повинні бути об'єктами нападу навіть у тих випадках, коли віднесені до військових об'єктів, якщо під час нападу можливе звільнення небезпечних сил, внаслідок чого можливі великі і тяжкі втрати серед цивільного населення. Навіть інші військові об'єкти, розташовані поблизу споруд, які несуть у собі небезпечні сили, також не підлягають нападу, якщо немає гарантії або існує загроза звільнення небезпечних сил із цих об'єктів.

Окремо розглядаються питання стосовно **захисту жінок і дітей**. Цьому захисту присвячені **76 і 77 статті**. Згідно з цими статтями жінки користуються особливою повагою і їм забезпечується захист від зґвалтування, примушення до проституції та інше.

Справи вагітних жінок і жінок з малолітніми дітьми, від яких ці діти залежать, які підлягають арешту чи затриманню з причин, пов'язаних з військовим конфліктом, розглядаються в першу чергу.

Стосовно таких жінок сторони, які знаходяться у конфлікті, запобігають винесенню смертного вироку і він не виконується. Особливою повагою і захистом користуються діти.

Сторони, які знаходяться у конфлікті, повинні прийняти всі необхідні заходи для того, щоб діти які досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі воєнних діяч, а також утримуватись від вербування їх у свої збройні сили. При вербуванні осіб, які досягли 15 років, але не мають 18 років, перевага під час вербування повинна надаватися особам старшого віку.

Навіть при затриманні за безпосередню участь у бойових діяч осіб, які не досягли 15 років, вони продовжують користуватися особливим захистом. У випадку їх арешту чи затримання вони повинні розміщуватися у приміщеннях окремо від дорослих чи в складі сім'ї. Стосовно них не застосовується і не приводиться у виконання смертний вирок.

Ці головні Положення Конвенції повинні знати не лише керівники усіх рівнів влади, а й кожен громадянин будь-якої країни.

2. Планування заходів з питань цивільного захисту

Планування цивільного захисту об'єкта – це розроблення сукупності документів, у яких визначені сили і засоби, порядок і послідовність дій з метою забезпечення захисту населення, виробництва, а також виконання завдань вищих органів, пов'язаних із поданням допомоги населенню інших об'єктів і міст.

На об'єкті мають бути розроблені два плани: на **воєнний і мирний час**.

План цивільного захисту на воєнний час – це документи, які визначають організацію і порядок переведення об'єкта з мирного на воєнний час і ведення цивільного захисту в початковий період війни.

План цивільного захисту на мирний час – це документи, які визначають організацію і порядок виконання заходів цивільного захисту з метою запобігання або зменшення можливих втрат від важких виробничих аварій, катастроф, і стихійних лих, а також ведення рятувальних та інших невідкладних робіт при їх виникненні.

Об'єкт, що знаходиться на території одного або декількох населених пунктів, є основним об'єктом, який складає єдиний план разом з адміністрацією населеного пункту.

У залежності від призначення та направленості всі документи умовно можна об'єднати в 3 основні групи:

1. Документи щодо створення та розвитку системи ЦЗ:

- наказ начальника цивільного захисту про організацію ЦЗ;
- план розвитку та удосконалення системи ЦЗ.

2. Документи щодо планування дій органів управління (ОУ) і сил ЦЗ:

- план ЦЗ підприємств, установ, організацій на особливий період;
- план дій ОУ сил ЦЗ з попередження і ліквідації НС;
- план реагування на загрозу виникнення НС конкретного виду;
- план захисту виробничого персоналу ХНО та населення, яке потрапляє в зону зараження отруйними хімічними речовинами;
- план локалізації та ліквідації аварійних ситуацій і аварій.

3. Документи планування підготовки з ЦЗ:

- наказ начальника ЦЗ об'єкта за підсумками минулого року та завдання на новий навчальний рік з відповідними додатками.

Ці документи, розроблені з урахуванням реальних можливостей та умов об'єкта, є настановою для організованих дій як з метою підготовки об'єкта до захисту в надзвичайних умовах, так із метою ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (стихійних лих, виробничих аварій і вогнищ воєнних конфліктів).

Основні вихідні дані для розробки планів наступні:

- а) **нормативно-правові документи;**
- б) **рішення та вказівки вищого керівного органу;**
- в) **характеристика об'єкту (території, споруд, будівель, в тому числі захисних);**
- г) **результати оцінки ризиків виникнення НС того чи іншого характеру, включаючи загрозу терористичних актів і можливі наслідки НС для об'єкту;**
- д) **відомості про сили і засоби, які можуть залучатися до проведення робіт з попередження НС та її ліквідації.**

План розробляється текстуально з додатками у вигляді таблиць, схем, розрахунків.

Роботу з розробки Планів ЦЗ організовує голова комісії НС під керівництвом начальника ЦЗ. До розробки документів плану ЦЗ залучають керівний склад та фахівців об'єкту.

Розроблений план об'єкту підписується начальником штабу ЦЗ, узгоджується з відділом з питань НС та ЦЗН району (міста) і затверджується начальником ЦЗ об'єкту .

Розробку плану доцільно проводити в 3 етапи:

1-й етап – організаційно-підготовчий.

На цьому етапі проводиться підбір складу виконавців, збір, узагальнення та вивчення вихідних даних.

Починаючи планування ЦЗ **необхідно:**

- вивчити керівні та нормативні документи з ЦЗ;
- вивчити рішення та вказівки вищестоящих органів;
- зробити висновки з оцінки обстановки, яка може скластися при виникненні НС.

У директивних документах вищих органів передбачається порядок, послідовність і строки планування заходів ЦЗ, відповідальні посадові особи за виконання заходів, особливості захисту людей на об'єктах господарювання (ОГД), порядок навчання населення, підготовки формувань та інше.

Начальник ЦЗ району (міста) **визначає** кожному об'єкту:

- ✓ способи оповіщення населення і підтримання зв'язку;
- ✓ основні способи захисту населення і об'єкту;
- ✓ кількість формувань ЦЗ, що призначаються для роботи на об'єкті та для надання допомоги іншим об'єктам;
- ✓ основні заходи ЦЗ.

Показники, які готують і використовують при розробці плану:

- розташування об'єкту, розміри території (для сільського ОГД – площі орних і природних угідь);
- кількість працюючих на підприємстві, чисельність НПЗ;
- характер виробництва;
- показники для планування евакозаходів (чисельність евакуйованих, можливості об'єкту з евакуації, номери ешелонів тощо);
- можливості об'єкту з виконання завдань ЦЗ і їх всебічному забезпеченню;
- наявність штучних вододжерел, їх стан і дебіт води, стан систем зв'язку та оповіщення, відомості по техніці, ЗІЗ, пекарням, їдальням;
- дані інженерних засобів захисту, їх стан та місткість;
- для С/Г ОГД – кількість ферм і тваринницьких приміщень, тварин по видам, запаси фуражу, продовольства, насіння, мінеральних добрив, отруйних хімікатів, захисних матеріалів і обов'язково треба знати стан шляхів.

2-й етап – практична розробка і оформлення документів плану.

На цьому етапі **проводиться попереднє узгодження дій з органами ЦЗ, відповідними територіальними підрозділами ДСНС, МВС, СБУ, військових підрозділів та частин, інших органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.**

При цьому **узгоджуються наступні питання:**

- **порядок взаємного оповіщення і інформування про загрозу або виникнення НС;**
- **склад сил і засобів, які виділяються для сумісного проведення рятувальних та інших невідкладних робіт в осередках ураження;**
- **організація захисту та життєзабезпечення робітників та службовців, членів їх сімей і населення, яке проживає в зонах можливого ураження;**
- **порядок сумісного використання маршрутів, мостів, переправ;**
- **порядок забезпечення охорони громадського порядку.**

3-й етап:

- **узгодження документів плану між собою;**
- **доопрацювання;**
- **узгодження з вищим штабом;**
- **затвердження начальником ЦЗ;**
- **доведення його до виконавців.**

На головних об'єктах плани розробляють з урахуванням взаємодії і постановки завдання всім об'єктам, що входять в об'єднання. Крім цього плани розробляють і на кожному об'єкті.

У цехах і їм подібним плани ЦЗ не розробляють, там повинні бути виписки з плану ЦЗ об'єкту, а саме:

- **порядок отримання ЗІЗ;**
- **склад і завдання формувань;**
- **схема оповіщення працюючого персоналу;**
- **розрахунок на проведення евакуацій.**

Начальники служб розробляють плани забезпечення основних заходів ЦЗ.

Плани розробляються в 2-х примірниках (при необхідності і більше), не брошурується, що дає можливість одночасного використання розділів плану начальником ЦЗ, начальниками відповідних служб.

Щорічно, станом на 1 січня, план корегується, крім планів навчальних закладів, які корегуються станом на 1 жовтня поточного року, про що робиться відмітка на листку корегування.

У тих випадках, коли змінилися вихідні дані, на основі яких розроблявся план, а також у випадку виникнення необхідності внесення змін за результатами КОН (ОТ), корегування проводиться терміново.

Усі плани (за винятком тих, що стосуються мобілізаційних заходів) розробляються як документи відкритого користування.

Плани ЦЗ вводяться в дію у разі виникнення надзвичайної ситуації відповідно до встановленого порядку.

ДСНС України розробляє рекомендації по структурі та змісту планів.

“ _____ ” _____ 20__ р.
(дата заповнення)

1. _____
_____ (повна назва підприємства, організації, закладу, код ЄДРПО)

Адреса _____
2. _____ (відомча належність, підпорядкованість, форма власності)

3. Керівник – начальник ЦО об’єкту _____
_____ (посада, прізвище, ім’я та по батькові)

Телефони: робочий _____, домашній _____
4. Голова комісії з питань НС _____
_____ (посада, прізвище, ім’я та по батькові)

Телефони: робочий _____, домашній _____
5. НШ ЦО (працівник ЦО) _____
_____ (посада, прізвище, ім’я та по батькові)

Телефони: робочий _____, домашній _____
6. Телефон постійного чергового (диспетчера) _____
7. Профіль підприємства _____
(галузь промисловості)

8. Штатний склад (кількість працюючих) _____ НПЗ _____

9. Сили та засоби ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків

№ з/п	Формування	Кіл-ть	О/с	Оснащеність
Разом				

10. Захисні споруди ЦО їх характеристика

ОСОБЛИВІ ПРИМІТКИ

НАЯВНІСТЬ ТРАНСПОРТУ

МАЙНО ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ

ЕВАКОЗАХОДИ

Керівник _____
М.П.

План цивільного захисту на особливий період

План ЦЗ підприємства, установи, організації **на особливий період** визначає ¹обсяг, ²порядок організації, ³способи і ⁴строки здійснення заходів щодо виконання завдань ЦЗ в режимі функціонування в умовах особливого періоду.

Плани ЦЗ на особливий період розробляються підприємствами, установами, організаціями які **продовжують роботу в особливий період** на підставі Законів України "Про Цивільну оборону України", "Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру", "Про правові засади цивільного захисту" з урахуванням вимог постанови КМУ від 3 вересня 2008 р. № 774-10.

План ЦЗ на особливий період **складається з:**

- **текстової частини;**
- **додатків (текстових, графічних, картографічних);**
- **формалізованих і довідкових документів.**

Текстова частина складається з трьох розділів:

Розділ I. Обстановка, що може скластися на об'єкті внаслідок застосування засобів ураження та виникнення надзвичайних ситуацій в особливий період.

Зазначаються наступні дані:

- **характеристика промислового потенціалу;**
- **перелік небезпечних об'єктів (процесів) із зазначеним кількості небезпечних речовин та зон можливого ураження;**
- **площа території, чисельність і щільність населення, що потрапляє у прогнозовані зони ураження в разі аварій;**
- **наявність та стан комунально-енергетичних мереж, МТБ, автономних джерел енергоживлення, систем оповіщення й зв'язку;**
- **вірогідні об'єкти (споруди), проти яких можуть бути застосовані засоби ураження;**
- **зони вірогідних руйнувань, можливого РХБЗ, пожеж, затоплення;**
- **результати прогнозного аналізу обстановки, яка може скластися на території об'єкту у разі застосування засобів ураження, зокрема щодо впливу вторинних факторів ураження: зони можливого РХБЗ, пожеж, затоплення.**

Стан цивільного захисту об'єкту, а саме:

- склад та стан **систем управління, оповіщення та зв'язку (схеми)**;
- склад **сил ЦЗ** об'єкту за специфікою призначення, укомплектованістю особовим складом, технікою, оснащенням;
- наявність, стан та місткість **захисних споруд** об'єкту;
- структура та склад, **органів управління**;
- **сили цивільного захисту**, зокрема їх готовності до дій за призначенням в особливий період;
- можливий **обсяг рятувальних та інших невідкладних робіт**;
- обсяги **матеріального резерву** на ліквідацію наслідків НС;
- **орієнтовні втрати персоналу та сил цивільного захисту**.

Висновок за результатами оцінки можливої обстановки і стану сил цивільного захисту об'єкту.

Розділ II. **Заходи цивільного захисту в разі раптового нападу супротивника.**

При цьому встановлюється:

- 1) порядок організації оповіщення керівного складу об'єкту про загрозу раптового нападу супротивника;*
- 2) порядок здійснення основних заходів щодо захисту персоналу;*
- 3) порядок організації та проведення Р і ІНР;*
- 4) заходи щодо забезпечення дій сил цивільного захисту та відновлення їх готовності до дій;*
- 5) організація управління та зв'язку;*
- 6) заходи щодо забезпечення сталої роботи у тому числі безаварійної зупинки виробництва (крім цехів із безперервним циклом виробництва).*

Розділ III. Порядок здійснення всіх заходів ЦЗ під час планового переведення підприємства з режиму функціонування у мирний час в режим функціонування в умовах особливого періоду.

При цьому планується здійснення наступних заходів (9):

- 1) *порядок організації управління, оповіщення та інформування;*
- 2) *проведення рятувальних та інших невідкладних робіт;*
- 3) *укриття найбільш працюючої зміни у ЗСЦЗ, а також працюючої зміни чергового і лінійного персоналу, які забезпечують життєдіяльність категоризованих міст;*
- 4) *організація і здійснення заходів РХБЗ;*
- 5) *планування медичного забезпечення;*
- 6) *проведення евакуації;*
- 7) *організаційні та інженерно-технічні заходи щодо забезпечення сталої роботи;*
- 8) *забезпечення (транспортне, протипожежне, хімічне, матеріально-технічне, інженерне забезпечення);*
- 9) *охорона (комендантська служба).*

Додатки (6 додатків)

Додатки до плану ЦЗ підприємства на особливий період

Додаток 1. Обстановка, яка може скластися на підприємстві та прилеглий території на особливий період.

На плані (схемі), крім загальних даних, відображаються:

- ❖ **об'єкти, які використовують у своєму виробничому процесі хімічно-, вибухо- та пожежонебезпечні речовини, їх характеристики, якщо підприємство знаходиться в зонах можливого ураження цих об'єктів;**
- ❖ **зони (райони) можливого радіоактивного, хімічного забруднення, катастрофічного затоплення, руйнувань і масових пожеж, які виникнуть унаслідок дій супротивника і можуть завдати підприємству негативного впливу;**
- ❖ **місця (ділянки) аварій на комунально-енергетичних мережах на території підприємства;**
- ❖ **захисні споруди для укриття робочого персоналу та їх місткість.**

Підписується керівником підприємства.

Додаток 2. Календарний план проведення основних заходів ЦЗ.

Розробляється графічно та передбачає послідовність і обсяг заходів цивільного захисту, що виконуються при приведенні у вищі ступені готовності і об'єкта з питань цивільного захисту.

Підписується керівником підприємства.

Додаток 3. Список оповіщення та інформування керівного складу та працівників підприємств, установ, організацій.

Підписується посадовою особою, відповідальною за питання зв'язку, оповіщення та інформування підприємства.

Додаток 4. План приведення сховища (ПРУ) (інв. № __) у готовність до прийому людей яких необхідно укрити.

Підписується керівником підприємства.

Додаток 5. План-графік виконання заходів щодо підвищення стійкості роботи підприємства.

Підписується посадовою особою, відповідальною за питання інженерного захисту підприємства.

Додаток 6. Розрахунок забезпечення і порядок видачі ЗІЗ, приладів РЗР і ДК.

Підписується посадовою особою, відповідальною за питання РХЗ підприємства.

Додатки до планів цивільного захисту розробляються відповідно до встановлених зразків, що додаються.

Проект №

ПЛАН ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

м. Київ

2018

Примітка: обладнання з підкреслювачем темного-синього кольору (тільки формат А4),
написи виконуються золотистим кольором,
розмір шрифту 18
висота малого гербу України – 3 см

ПЕРЕЛІК

підприємств, установ, організацій, цехів, ділянок _____,
що продовжують свою діяльність в особливий період

№ з Лт	Найменування підприємства, установ, організацій, ділянки, цеху	Підпорядкованість	Розташуван НЯ	Найменування продукції, послуг, робіт

_____ (посада)

_____ (підпис)

_____ (ПШЕ)

“ ___ ” _____ 20 ____ р.

ПЛАН – ГРАФІК

виконання заходів щодо підвищення стійкості роботи підприємств, установ, організацій на особливий період

№ з/Лт	Найменування підприємств, установ, організацій	Назва заходів, що виконуються	Найменування сил та засобів, що залучаються	Термін виконання «сф.»	Відмітка про виконання

_____ (посада)

_____ (підпис)

_____ (ПШЕ)

“ ___ ” _____ 20 ____ р.

РОЗРАХУНОК

укриття робочого персоналу _____ у ЗСЦЗ
станом на 1 січня 200__ року

№ з/п	Назва підприємств, установ, організацій НПЗ, які підлягають укриттю	Чисельність НПЗ (що підлягає укриттю), осіб	Наявні ЗСЦЗ		Інші наявні споруди, які використовуються для укриття) шт. / осіб	Споруди, які за 12 годин пристосовуються під ЗСЦЗ, шт. / осіб	Процент укриття (%)	Потреба ЗСЦЗ для укриття НПЗ		Примітка
			сховища, шт. / осіб	ПРУ, шт. / осіб			НПЗ	сховищ осіб	ПРУ, осіб	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1

Примітки:	1
	У графі 2 надаються відомості про всі підприємства, найбільшу працюючу зміну, які відповідно до вимог розділу 3 ДБН В.1.2-4-2006 „Інженерно-технічні заходи цивільного захисту (цивільної оборони)” підлягають укриттю у захисних спорудах цивільного захисту (цивільної оборони). Дані показувати в розгорнутому вигляді за кожне підприємство. У разі коли підприємство одночасно підпадає під декілька визначень, то його дані вносяться лише один раз і не дублюються в інших
	У графі 3 надаються відомості щодо НПЗ на кожному підприємстві, загальна чисельність НПЗ
	У графах 4 та 5 надаються відомості про наявні ЗСЦЗ (сховища та протирадіаційні укриття, їх місткість) щодо підприємств
	У графі 6 надаються відомості щодо наявних споруд підземного простору, фонду підвальних приміщень, які можуть бути використані для укриття, їх місткість
	У графі 7 надаються відомості щодо споруд, які за 12 годин пристосовуються під ЗСЦЗ
	У графі 8 вказуються відомості у відсотках щодо забезпеченості укриття наявними ЗСЦЗ НПЗ
	У графах 9 та 10 надаються відомості щодо кількості (місткості) ЗСЦЗ, які необхідно додатково (не вистачає) для забезпечення укриття НПЗ відповідно до нормативних вимог

Зразок 5
Додаток

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН
проведення основних заходів цивільного захисту

№ з/п	Найменування заходу	Відповідальні за виконання	Час на виконання	Час виконання																												Від про виконання
				Перший день																								M2	M3			
				Хвилини						Годин																						
				10	20	30	40	50	60	2	3	4	5	6	7	8	9	10	12	14	16	18	20	22	24	32	36	48	60	72		
				приведення у режим підвищеної готовності _____																												
1																																
				приведення у режим загрози воєнного стану _____																												
1																																
				приведення у режим воєнного стану _____																												

“ ___ ” _____ (місяць) 20___ р. _____ (підпис) _____ (ПІБ)

Зразок 6
Додаток

РОЗРАХУНОК
забезпечення і порядок видачі засобів індивідуального захисту, приладів радіаційної та хімічної розвідки, дозиметричного контролю

№ з/п	Найменування структурного підрозділу підприємства	Засоби індивідуального захисту				Прилади РХР та ДК				Місце та строки видачі
		Протигази ГП-7		Респіратори		МКС-05		ВПХР		
		потреба	в наявності	потреба	в наявності	потреба	в наявності	потреба	в наявності	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	цех №5	100	80	100	100	8	3	3	1	цех №5 "ч" +

“ ___ ” _____ (місяць) 20___ р. _____ (підпис) _____ (ПІБ)

ПЛАН

приведення сховища (ПРУ) (інв. № ___) у готовність до прийому людей, яких необхідно укрити

№ з/п	Найменування робіт	Відповідальний виконавець	Час виконання												
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1	Інструктаж о/с		→												
2	Підготовка проходів, входів до сховища та установка знаків "Вхід"			→											
3	Зняття дверей (мирний час) та перевірка затворів				→										
4	Звільнення приміщень сховища від матеріалів (мирний час)				→										
5	Розміщення нар та приладів				→										
6	Закриття і герметизація отворів			→											
7	Створення запасів продовольства						→								
8	Перевірка системи повітропостачання				→										
9	Розконсервування та пробний запуск ДЕС										→				
10	Відключення системи опалення								→						
11	Перевірка справності системи електропостачання										→				
12	Підключення засобів зв'язку та оповіщення										→				
13	Доукомплектування інвентарем та іншим майном						→								
14	Перевірка на герметичність										→				

“ ___ ” _____ (місяць) 20___ р. _____ (підпис) _____ (ПІБ)

Вразок 7
Додаток

СПИСОК

оповіщення та інформування керівного складу та працівників підприємств, установ, організацій.

№ з/п	Займана посада	Прізвище, ім'я та по батькові	Адреса, номер домашнього телефону, (мобільного)	Номер службового автомобіля, адреса водія, номер домашнього телефону, (мобільного)	Примітка
1	2	3	4	5	6

_____ (посада) _____ (підпис) _____ (ПЕ)
“ ___ ” _____ 20__ р.

План дій органів управління та сил щодо запобігання та реагування на НС техногенного та природного характеру (план ЦЗ на мирний час)

Текстова частина плану включає (6 розділів):

I розділ. Загальні положення:

- **статус “Плану”** (у відповідності з якими керівними документами та нормативними розроблений план);
- **порядок координації та взаємодії** з організаціями і установами центрального и відомчого підпорядкування, в компетенції яких знаходяться питання ЦЗ, а також виконання завдань з ліквідації НС;
- **підстави для введення “Плану”** в дію повністю або частково;
- **основні завдання** органів управління (ОУ) і сил ЦЗ з попередження та ліквідації НС.

II розділ. Висновки з оцінки техногенно-екологічної обстановки:

- **загальна характеристика об’єкту** (території, промислового комплексу, інфраструктури и т.п.);
- **характеристика можливих НС;**
- **можливі наслідки НС та їх масштаби.**

III розділ. Приведення в готовність та організація роботи ОУ в НС

включає:

- **порядок надання доповідей** про загрозу та виникнення НС від чергових служб черговому територіального відділу з питань НС;
- **дії чергового** після отримання інформації про загрозу або виникнення НС:
 - а) інформування керівництва, груп оперативного реагування, чергових служб МВС, охорони здоров'я, СБУ, військових частин;
 - б) оповіщення формувань ЦЗ, персоналу та населення;
 - в) порядок і форма донесень;
- **дії начальника ЦЗ** після отримання інформації про загрозу чи виникнення НС: видача вказівок черговому про збір КС і оповіщення населення, заслуховування НШ (відділу), начальників служб про обстановку, видача розпорядження на проведення РІНР, доповідь начальнику ЦЗ вищої інстанції про обстановку, прийнятих рішеннях та заходах, практичне керівництво проведенням робіт по ліквідації НС та ходом евакуації в разі її проведення;
- **дії начальника штабу ЦЗ** при отриманні доповіді про загрозу або виникнення.

IV розділ. Сили ЦЗ, які залучаються до проведення аварійно-рятувальних, пошукових та відновлювальних робіт.

У розділі **вказуються сили**: спеціалізовані формування і невоєнізовані формування, на якій базі формуються, номери телефонів, чисельність особового складу, техніки, строки готовності.

V розділ. Організація забезпечення заходів і дій ЦЗ:

визначається порядок організації забезпечення заходів ЦЗ при проведенні робіт та на кого покладається виконання за наступними видами:

- розвідка,
- інженерне забезпечення,
- МТЗ,
- ОГП,
- транспортне забезпечення,
- РХЗ,
- протипожежне забезпечення,
- зв'язок.

VI розділ. Організація управління, оповіщення та зв'язку

включає:

- відомості про місця розміщення відповідних пунктів управління (ПУ) ЦЗ;
- відпрацьовуються питання забезпечення управління, зв'язку і оповіщення при загрозі виникнення НС та про хід її ліквідації.

Додатки до плану:

Додаток 1. Календарний план основних заходів ЦЗ при загрозі та виникненні НС, на кожну можливу НС (найменування заходів, відповідальний виконавець, строки виконання).

Складається з 2-х розділів:

- а) при загрозі НС;
- б) після виникнення НС.

Додаток 2. Схема (план) можливої обстановки на об'єкті (на кожну можливу НС).

Додаток 3. Порядок (схема) оповіщення керівного складу, чергових, формувань ЦО і населення про загрозу чи виникнення НС в робочий час.

Додаток 4. Розрахунок (звідна відомість) сил та засобів ЦЗ, які залучаються для виконання попереджувальних заходів та ліквідації НС (найменування структурних підрозділів, формувань; кількість формувань, чисельність, забезпеченість технікою та майном).

Додаток 5. План приведення у готовність формувань ЦЗ (найменування формувань, порядок оповіщення, місце та час збору, місце і строки видачі майна і МТЗ, порядок перевірки готовності).

Додаток 6. Розрахунки за видами забезпечення:

розрахунок укриття персоналу об'єкту (кількість, яка підлягає укриттю в кожному структурному підрозділі, номери закріплених за підрозділом сховищ та укриттів, строки готовності ЗС);

розрахунок забезпечення ЗІЗ та засобами медичного захисту: розрахунок проводиться окремо для особового складу формувань та виробничого персоналу за видами засобів. Вказується наявність засобів та необхідна кількість, місце розгортання пункту видачі ЗІС та час видачі. (Пункти видачі із розрахунку 1 пункт на 1800 – 2000 чол.).

Додаток 7. Розрахунок проведення евакуації (кількість, яка підлягає евакуації в кожному підрозділі, порядок реєстрації на евакуацію, час прибуття транспорту та інше.

Додаток 8. Схема управління, оповіщення і зв'язку при загрозі і виникненні НС.

На схемі показується: ПУ об'єкта, вищестоящого ОУ і взаємодіючих органів; засоби оповіщення, які використовуються на об'єкті (у повсякденній готовності – чорним кольором, при загрозі чи виникненні НС – червоним).

Графік безаварійної зупинки виробництва

№ з. п.	Найменування заходів	Виконавці	Термін виконання, хвилини														
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1.	Отримання сигналу (повідомлення)																
2.	Оповіщення цехів, виробничих ділянок, служб.																
3.	Зупинки і місцеве відключення станків та іншого устаткування (обладнання).																
4.	Відключення щитів живлення, відбір напруги з шинних мостів. Доповідь нач. цехів про зупинку виробництва.																
5.	Евакуація персоналу у ЗС.																
6.	Перекриття подачі стислого повітря споживачам на головному розподільчому щиті компресорної станції.																
7.	Перекриття подачі газу.																
8.	Перекриття гарячої води в системі опалення.																
9.	Відключення електроживлення на головному розподільчому щиті.																
10.	Доповідь головного інженера про стан об'єкту.																

Головний інженер _____
Начальник штабу ЦЗ _____

Календарний план
основних заходів ЦЗ _____ в разі загрози і виникнення
надзвичайних ситуацій

№.№ з. л.	Найменування заходів	Час викона ння від Ч+	Кількіс ть	Відповідал ьні виконавці.	Відміт ка про викона ння
1	2	3	4	5	6
	<p>1. В разі загрози виникнення НС:</p> <ul style="list-style-type: none"> - приведення в готовність органів управління - приведення в готовність засобів зв’язку і оповіщення - приведення в готовність сил і засобів ЦЗ - уточнення плану ЦЗ - проведення заходів щодо запобігання НС, зменшення збитків і втрат - уточнення розрахунків по видах (способам) захисту персоналу і інші заходи. <p>2. В разі виникнення НС і ліквідації їх наслідків</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. При аварії на хімічно-небезпечному об’єкті 2. При землетрусі 3. При повені 4. При пожежі та інших характерних для даного регіону і об’єкту НС. 				

Ч+ час виникнення НС

Начальник штабу ЦЗ об’єкту

План розвитку та удосконалення ЦЗ

Відповідно до Закону України „Про Цивільну оборону України”, „Положення про Цивільну оборону України” головним завданням розвитку та удосконалення ЦЗ (міністерства, відомства, області, району, об’єкта) є завершення створення системи ЦЗ, яка здатна реально і ефективно діяти при загрозі і виникненні НС.

Заходи плануються за семи основними напрямками:

1. Удосконалення роботи органів управління ЦЗ з попередження та виникнення НС:

- розробка науково-обґрунтованого **прогнозу можливих НС**;
- розробка та **здійснення норм інженерно-технічних заходів (ІТЗ) ЦЗ**;
- організація безперервного **спостереження за станом ПНО** (створення локальних систем виявлення обстановки та попередження, створення додаткових ПРХН і РАГ у відповідності з наказом МНС від 6.08.02 № 186).

2. Захист працюючого персоналу та населення:

- **будівництво та ремонт засобів захисту (ЗС), у тому числі систем життєзабезпечення;**
- **поповнення запасів засобів індивідуального захисту (ЗІЗ) та майна;**
- **розробка планів використання існуючих сил служби “Медицини катастроф” та відновлення резервів медичних засобів захисту і спеціального майна;**
- **створення евакоорганів, підготовка транспорту для забезпечення евакозаходів, підготовка зон і районів розміщення евакуйованих.**

3. Організація життєзабезпечення населення в разі аварії, катастрофи, стихійного лиха:

- **проведення розрахунків з організації безоплатного харчування, забезпечення товарами першої необхідності та надання фінансової допомоги;**
- **створення запасів матеріально-технічних засобів.**

4. Забезпечення готовності сил ЦЗ до проведення АР та ІНР:

- **створення та підтримання в готовності до дій угруповання сил ЦЗ;**
- **організація видів забезпечення дій сил ЦЗ та робіт.**

5. Удосконалення систем управління, оповіщення та зв'язку :

- **підготовка запасних пунктів управління;**
- **оснащення ПУ засобами та технікою зв'язку;**
- **організація обслуговування і ремонту.**

6. Організація підготовки та перепідготовки керівного складу ЦЗ, особового складу формувань, персоналу:

- **планування комплектування курсів ЦЗ слухачами;**
- **організація підготовки особового складу формувань ЦЗ.**

7. Удосконалення матеріальної бази та пропаганди ЦЗ.

Планом передбачається:

- об'єм необхідних капіталовкладень;**
- джерела фінансування;**
- відповідальні виконавці;**
- строки виконання;**
- результати.**

План локалізації та ліквідації аварійних ситуацій та аварій

Згідно з Законом України “Про захист населення територій від НС техногенного та природного характеру” підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання у сфері захисту населення і територій від НС техногенного та природного характеру – розробляють плани локалізації і ліквідації аварій (катастроф) (ПЛАС).

Стадії аварій:

- (1) виникнення вихідних подій,**
- (2) спрацювання (або відмова) захисних бар’єрів,**
- (3) аварійні дії персоналу,**
- (4) успішне припинення аварій, або перехід аварій на рівень НС,**
- (5) ліквідація НС силами рятувальних підрозділів та персоналу,**
- (6) ліквідація наслідків аварій.**

Процес виникнення аварії та умови переростання її в НС

Метою ПЛАС є планування дій (взаємодії) персоналу підприємства, спецпідрозділів, населення, центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо локалізації і ліквідації аварій та пом'якшення їх наслідків.

Оперативні частини ПЛАС розробляються для аварій на рівнях «А» , «Б» і «В».

На рівні «А» аварія характеризується розвитком аварії в межах одного виробництва (цеху, відділення, виробничої дільниці), яке є структурним підрозділом підприємства.

На рівні «Б» аварія характеризується переходом за межі структурного підрозділу і розвитком її в межах підприємства.

На рівні «В» аварія характеризується розвитком і переходом за межі території підприємства, можливістю впливу вражаючих чинників аварії на населення розташованих поблизу населених районів та інші підприємства (об'єкти), а також на довкілля.

Розробка ПЛАС може виконуватися **власником (керівником підприємства)** самостійно або із залученням спеціалізованих організацій, за умови, що вони мають дозвіл на виконання такої роботи, отриманий у встановленому порядку. ПЛАС належить переглядати через кожні п'ять років.

ПЛАС – основа проведення тренувальних занять

- **Взаємодія** персоналу підприємства та аварійно-рятувальних підрозділів має бути відпрацьована на планових сумісних тренувальних заняттях, після чого можливо внесення змін до оперативної частини ПЛАСу.
- **ПЛАС** стає документом не тільки планування дій та взаємодії персоналу підприємства та спецпідрозділів, а і джерелом для навчання персоналу, проведення тренувань персоналу, спецпідрозділів та населення (для аварій рівня «В»).

3. Навчання та підготовка населення до дій в умовах надзвичайних ситуацій

Навчання та підготовка населення до дій в умовах надзвичайних ситуацій у разі виникнення надзвичайних, несприятливих побутових або нестандартних ситуацій є своєрідною профілактикою небезпек. Кінцевим підсумком цього має стати значне зменшення людських і матеріальних втрат. Процес навчання має бути безперервним: починатися з дитинства і тривати протягом усього життя людини.

Підготовку населення з питань ЦЗ проводять диференційовано, тому його умовно поділяють на категорії:

- керівний склад органів управління у сфері цивільного захисту;**
- особовий склад невоєнізованих формувань ЦЗ і АРС;**
- робітники і службовці, які не входять до складу формувань ЦЗ;**
- населення, яке не зайнято у сфері виробництва та обслуговування;**
- учні та студенти.**

Організація і планування навчання населення до дій у разі виникнення НС здійснюється за програмами підготовки, розробленими для кожної категорії населення. Відповідальність за навчання робітників і службовців об'єктів господарської діяльності покладена на керівників цих об'єктів, які через свої відділи з НС та ЦЗ організують, забезпечують своєчасне проведення навчальних заходів, керують і контролюють їх якість.

На об'єкті планують, організують і проводять підготовку керівного складу, командирів формувань, робітників і службовців. Основою проведення навчальних заходів є наказ начальника ЦЗ об'єкта за підсумками підготовки з ЦЗ за минулий рік і завдання на *новий навчальний рік*, який триває *з 2 січня до 30 листопада*. До наказу додають:

- перелік навчальних груп;
- перелік тем навчань і тренувань з ЦЗ;
- тематику підготовки з ЦЗ;
- план підготовки керівного складу, невоєнізованих формувань, робітників та службовців, які не входять до воєнізованих формувань і аварійно-рятувальних служб;
- розклад занять для кожної навчальної групи або планових заняттях.

Окремі теми можуть відпрацьовуватись самостійно.

Підготовка керівного складу і фахівців цивільного захисту включає: підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації та функціональне навчання, що проводиться в Інституті державного управління у сфері ЦЗ та його регіональних філіях, на курсах (навчально-методичних центрах) ЦЗ, в навчальних закладах підвищення кваліфікації, а також практичну підготовку на своїх об'єктах.

***Особи керівного складу* проходять функціональне навчання з відривом від виробництва в перший рік призначення на посаду і в подальшому не рідше одного разу на 3-5 років залежно від категорії осіб керівного складу ЦЗ.**

На об'єкті господарювання підготовку керівного складу планують і проводять згідно з тематикою в обсязі *15 год* у групі начальника ЦЗ об'єкта, до якої входять заступники начальника ЦЗ, начальники служб та головні спеціалісти, начальники цехів та інших структурних підрозділів, командири формувань загального призначення. Заняття в групі проводять начальник ЦЗ об'єкта, його заступники, начальники служб, головні спеціалісти. Вивчають теми програми на зборах або планових заняттях. Окремі теми можуть відпрацьовуватись самостійно.

Підготовка працівників об'єкта здійснюється за тематикою спеціальних програм. За наказом керівника всіх працівників розподіляють у навчальні групи, які утворюються у структурних підрозділах із працівників, що входять до складу невоєнізованих формувань ЦЗ і аварійно-рятувальних служб, і окремо навчальні групи із працівників, які не входять до складу формувань.

Підготовка працівників, які ввійшли до складу невоєнізованих формувань ЦЗ, здійснюється за програмою спеціальної підготовки невоєнізованих формувань. Заняття проводять керівники груп – командири формувань під керівництвом штатних працівників з питань НС та ЦЗ, начальники служб ЦЗ.

До проведення занять з надання першої медичної допомоги залучають медичних працівників об'єкта господарської діяльності.

Начальницький склад і фахівці невоєнізованих формувань, які залучаються для проведення робіт з дегазації, дезактивації територій та хіміко-дозиметричного контролю, додатково проходять навчання на курсах ЦЗ.

На об'єктах із шкідливими та небезпечними умовами праці та підвищеним ризиком виникнення аварій підготовка інженерно-технічних та інших працівників у складі АРС здійснюється щорічно і складається із загальної, спеціальної підготовки та навчальних тренувань.

Підготовка працівників об'єкта, які не ввійшли до складу формувань ЦЗ та АРС, здійснюється за програмою загальної підготовки населення до дій у НС.

Цією програмою передбачено вивчення основних способів дій під час оповіщення та отримання інформації про безпеку виникнення НС, укриття в захисних спорудах, проведення евакуації, медичного, біологічного, радіаційного та хімічного захисту, будівництва захисних споруд, здійснення заходів щодо забезпечення безпеки об'єктів і життєдіяльності населення в умовах НС відповідно до планів реагування на НС, локалізації аварій (катастроф) на об'єкті.

Заняття проводять керівники груп з інженерно-технічних працівників та інших підготовлених осіб. З окремих тем до проведення занять залучають членів об'єктових комісій з питань НС.

На завершальному етапі підготовки підвищення рівня знань та практичних навичок у керівного складу, формувань ЦЗ та персоналу об'єкта щодо дій у НС здійснюється у ході проведення комплексних об'єктових навчань та тренувань.

Комплексні об'єктові навчання відбуваються один раз на три роки тривалістю до двох діб на всіх об'єктах господарювання, що мають категорію з ЦЗ, з кількістю робітників і службовців 300 і більше осіб, у медичних лікувально-профілактичних установах з кількістю 600 ліжок і більше.

Комплексні об'єктові тренування проводять один раз на три роки тривалістю до однієї доби на підприємствах, установах та в організаціях незалежно від форм власності з кількістю працівників до 300 осіб, у медичних лікувально-профілактичних установах з кількістю до 600 ліжок, а також у закладах вищої освіти.

Підготовку студентів, курсантів, учнів та вихованців закладів освіти організовують і здійснюють відповідно до функціональної освітньої підсистеми «Навчання з питань безпеки життєдіяльності» ЄСЦЗ за програмами, затвердженими МОН України і погодженими в ДСНС.

Підготовку студентів вищих навчальних закладів освіти I-IV рівнів акредитації здійснюють за спеціальними програмами нормативних навчальних дисциплін «Цивільний захист» і «Безпека життєдіяльності».

Дякую за увагу!

